

Зоран Аврамовић
Институт за педагошка
истраживања
Београд

UDK: 321.7
Оригиналан научни рад
Примљен:
15. 02. 2010.

ЗНАЊЕ О ДЕМОКРАТИЈИ И ЗНАЊЕ У ДЕМОКРАТИЈИ

У раду се анализира улога знања у демократском поретку. Разликују се знање о демократији и знање у демократији. Доказује се тврдња да поседовање рационалног (објективног) знања о демократији још не значи да ће се субјект у практичном деловању руководити таквим знањем. Указује се на социјалне и индивидуалнопсихолошке чиниоце подривања когнитивне компоненте демократије. Разлози за превагу инструменталног знања у демократији, могу се наћи у растућој сложености друштва, емоционалној структури личности и њеној вредносној оријентацији, у њеној интерпретацији колективног интереса. Други разлози налазе се у практичноинтересној компоненти демократије. За остваривање партикуларног интереса пре ће се користити сопствена имплицитна знања него рационално-научна. Најзад, одустајање од теоријског знања о демократији мотивише се и социјалним притиском да се прихвати прагматскоинтересно знање. У завршном делу се разматрају могућности демократије у блиској будућности.

Кључне речи: демократија, знање, незнање, социјални и индивидуалнопсихолошки чиници, образовање.

„Народ који жели да буде сопствени господар мора се наоружати моћима које знање пружа.“

Џејмс Медисон, 1822 (1981)

„Носиоци политичке моћи у друштву нису увек у друштву са знањем. Зашто међу људима од моћи преовлађује такво неодговорно незнање? Ко је будан у власти за оно што се догађа у свету знања, разума, осетљивости?“

Рајт Милс (1964)

„Демократија је производ политичког разума и бескрајно је усавршава на путу све веће слободе личности и све праведнијег друштва“.

Жак Дерида (2002)

Ове реченице недвосмислено казују да њихови аутори, опредељени за демократију, имају огромно поверње у знање. Да ли се ова вера у знање може поколебати? Може ли се доказати тврдња о пресудној улози знања у функционалном развоју демократског друштва?

Демократија је водећи појам модерног друштва*. Међутим, демократија је вишезначан појам, подложен инструментализацији и злоупотреби. Бројни режими су се (само)легитимисали демократијом. Данас је »демократија у невољи« (Ентони Гиденс) због сложености процеса глобализације, јачања агресивног егоизма, ширења мултинационалних корпорација и «новог империјализма» (Ranković, 2009). Како се ова чињеница може објаснити са становишта знања о демократији?

Овај облик државе је производ људског знања и нема никакве сумње да је оно конститутивни део политичких и друштвених институција и организација. Питање је, међутим, да ли демократија рачуна са једном врстом знања или са више. У овом раду настојим да разликујем *знања о демократији* и *знања у демократији*, да анализирам разлоге демократских невоља са аспекта различитих знања и да укажем на могуће путеве будућности демократског друштва.

Знање о демократији

Знање о демократији и друштву су у нераскидивој повезаности. У социологија сазнања разграничавају се рационална мисао (кључни појмови: појам, узрок, сазнање, аргумент) и ирационална мисао (кључни појмови: природа, случај, судбина, нагони) о друштву (Milić, 1986). Појам знање је конституиран за односе и установе друштва али није истоветан са појмом идеја. Знање је једна структурирана свест о деловима стварности а идеја део психичког и искуственог живота појединца. Разликујемо знање о чињеницама и знање о вредностима, знање о установама и знање о улози личности у демократији (Аврамовић, 1998).

Знање о демократији усклађује две различите когнитивне функције: (а) једна је усмерена према јавном политичком и друштвеном животу, (б) друга се концентрише на личност. О томе су написани томови књига (Foundations of Modern Democracy – 1215-1989).

И поред нормативних и искуствених разлика у разумевању појма, могућно је издвигнути неколико његових основних елемената који су константа у свим теоријским традицијама мишљења о демократији. У супстанцијалном смислу демократија се схвата: (а) као облик државне власти или теорија државе и њених циљева, (б) као систем институција које остварују појединачне и опште интересе, (в) као политички и друштвени процес (надметање и сукобљавање политичких и неполитичких група), (г) као систем права појединца да задовољава своје интелектуалне, моралне, естетске и хедонистичке потребе. Теорије о демократији као што су народна, грађанска, већинска, консо-

* Чланак представља резултат рада на Пројекту »Образовање за друштво знања«, број 149001 (2006-2010), чију реализацију финансира Министарство науке Републике Србије.

цијативна, компетитивна, плуралистичка, партиципативна, консензуална само померају значајност наведених елемената (Аврамовић, 2000, 2006а).

Знање о друштву не везује се само за политичку област, за државу, већ и за друштвене односе и начин живота појединца и друштвених група. Са тог становишта потребно је обликовати знање о демократском карактеру државних установа (парламент, суд, политичке партије, избори, законодавство и устав) и демократској природи оних установа и организација које су независне од државне власти. Грађанско друштво је категорија политичке социологије која треба да изрази аутономно повезивање појединаца и група у циљу задовољавања партикуларних потреба и интереса: материјалних, културних, неполитичких, религиозних, моралних, медијских, еколошких, и низа других. Држава као концентрисана, органска моћ друштва и политике која ствара и спроводи законе стално је под притиском потреба и интереса који се артикулишу у грађанском друштву.

У корпус објективних (супстанцијалних) знања о демократији спадају знања о општим слободама и правима, плурализму организовања, владавини права, изградњи стабилних институција, изборности и смењивости управљача на свим нивоима, контроли изабраних представника власти, контроли медија, санкционисању противправног понашања.

Објективно знање о демократији обухвата поступак изградње институција за *правила игре* и њиховог придржавања од стране учесника. Ова правила се легитимишу универзалним али и националним вредностима. Различите теоријске и политичке традиције, као и њихове заслуге за универзализацију демократских облика власти и друштвених односа, не би смеле да потисну националну традицију демократског мишљења и деловања. Сазнајно оправдање овако одређеног приступа демократском наслеђу није само у избегавању метода примене демократских модела, већ у експликацији културно-традицијских наслеђа свих њених облика и дубљем разумевању специфичног испољавања облика игре актера у оквиру правила.

Претходно изложени структурни елементи знања о демократији представљају когнитивну компоненту. То су знања о чињеницама, нормама, анализи, логичком закључивању, аргументу са аспекта демократије. Међутим, демократија рачуна и са алогичким, настајућим знањима која је унапређују али и поткопавају њене темеље и њене резултате (Whatmore, S. J. 2009). Погледајмо о каквом је знању реч.

Знање у демократији

Основне категорије којима се описује људска акција су сврха деловања, интереси, информација, интелигенција, мудрост, емоционална структура појединца и друштвених група и непоновљиве ситуације. Знања у демократији обједињују неколико карактеристика – опажајна пространост, прагматско-интерсна мотивација, инструментални избор, вредносна оријентација,

вољно-емоционалне особине учесника у демократском процесу. Сви ови елементи знања могу се препознати у акцијама унапређивања али и у опструкцији демократског процеса. Размотрићемо неколико практичних примера инструментализације знања о демократији. Реч је о знањима која користе појединци и друштвене групе у циљу задовољавања својих материјалних, емоционалних, социјалних, политичких потреба. Појам демократије је једно средство за разумевање друштвене стварности али и за остваривање практичних циљева појединаца и група. У демократској пракси увек се отвара питање односа циљева и средстава а с њеним развојем средства све учесталије управљају циљевима (Hirisch, 2009).

Утврђена *процедура* је производ објективног знања о демократији. То можемо да схватимо и као однос према установи овлашћења или надлежности. Међутим, под притиском прагматских потреба и интереса појединаца и друштвених група, процедура надлежности може да се изигра и да неформалним путем дође до остваривања егоистичких интереса. Кршење процедуре (правно и практично) увек је последица интереса, воље, незнања или неких особина личности.

Однос према *результатима избора* у држави показује заправо разлику између знања о демократији и знања у демократији. Под дејством унутрашњих ујегрупних интереса и спољашњих отворених и скривених притисака утиче се на ток и исход изборне трке на било ком нивоу државног одлучивања. Постоји објективно знање о начину избора за јавне и управне функције али се у први план истичу појединачни и групни интереси, страсти, воља до границе оспоравања крајњег резултата. С друге стране, резултати избора могу да омогуће «тиранију већине» (Токвил) над мањином. Још је Платон тврдио да демократија ствара своје противнике у лику анархиста и деспота.

Општи интереси друштва су предмет сталне демократске дискусије. Когнитивна компонента овог аспекта демократије је најсложенија јер је потребно усагласити плурализам погледа на друштвене противречности и развој. Проблем избија када се због страсти и посебних инструменталних интереса онемогућава успостављање минималне сагласности о заједничким интересима.

Поред унутрашњих опструктивних чинилаца у *глобализованом* свету све је присутнији и спољнополитички притисак на знање у демократији (Kofman, Youngs, 2003). Демократско *иностранство* (разлика према недемократском иностранству) показује интерес за изборне резултате у другој држави. Владе и интелектуални кругови западних држава (ЕУ и САД) отворено се мешају у демократски живот појединих (источноевропских и ваневропских) држава (Avramovic, 2006b; Sassen, 1998). Облици политичко-интересног мешања су различити: шаљу се благе поруке, понекад и упозорења шта треба да се учини, позивају се антирежимске НВО-је у госте или им се долази у госте, организују се научне конференције са изабраним гостима, а нарочито се води

брига о «позитивним политичарима» тако да се спроводи отворена дискриминација народних представника.

Драстична негација знања о демократији је употреба *ратних механизма*. На политичко-дипломатско мешање у унутрашњи живот демократије неке државе, на извоз демократије, надовезују се и војна средства. Војна агресија и отворена оружана интервенција на суверене државе, све се више користи под разним изговорима. Такве акције се легитимишу одбраном или «ширењем демократских вредности» али одавно се зна да се у рај не иде демонским путем. Имамо посла са чистом агресијом влада великих држава а не са знањем о демократији (Ranković, 2009; Smith, 1994).

Моћ новца у савременим грађанским друштвима није више тајна. У демократијама ова моћ представља некогнитивну компоненту. У евроамеричким друштвима постоји култ новца („новац је мајчино млеко политике“). Тако, може се новцем лобирати за неку политику или државу без обзира да ли је то у складу са истином или не. Ако је толика моћ новца, колика је моћ знања? Веровање да је моћ у знању може се потврдити тек уколико се знање изједначи са новцем («знање је чек који док се не уновчи ништа не вреди»).

Знање у демократији подразумева слободне *медије*. Али и они су део интереса и потреба социјалног и политичког плурализма, који доприносе њиховој необјективности (Kin, 1996). Медији бирају вести и стварају нову реалност, али уз подршку видљивих и невидљивих интереса. У медијима је сплет онога што конституише јавност – измешаност истине и заблуде. Тачније, њихова пристрасност није нешто што захтева ширу анализу. Образовани корисник медија то брзо открива.

Продор насиља у унутрашњу демократску праксу је типичан подривачки чинилац. Ово је најкрупнији проблем демократије који директно оспорава објективно теоријско знање о демократији. Ако у оквиру њених институција једна или група странака делује користећи и насилна средства у (ван)парламентарном деловању онда је на делу њена негација. Насиље се увек јавља у два облика – вербално и физичко. Вербално се испољава у институцијама демократије и као такво може да се подноси. Међутим, низ физичких акција, насилног и противзаконитог деловања једне странке очигледан је пример антидемократије (Аврамовић, 2008).

Однос између програма, норме, декларације о демократији, с једне стране и њене друштвене и политичке стварности, с друге стране, упућује на проблем знања о односу између *речи и понашања* учесника демократског процеса. Знак и означено могу бити у блиској вези, али и у огромној удаљености. Субјект државног и друштвеног живота у прилици је да демократски говори, као и да се недемократски понаша. Знање о демократији треба да упозори на ову разлику, јер је то најбоља одбрана од демагогије, лажних обећања и других облика политичке манипулације.

Питање које се нужно поставља поводом опструктивне праксе демократије, може се овако формулисати: да ли је индивидуално и колективно

деловање која доводе у питање нормативно знање и демократске институције, нешто што потиче из знања о демократији? Очигледно је да демократија рачуна не само на различите врсте знања, као што су објективно-процедурална, садржинска, правна, структурална већ и знања која се изводе из воље, осећања, интереса, потреба друштвених слојева, група и појединаца као и на незнање, заблуде, погрешно знање. Другим речима, демократија рачуна и са субјективним, инструменталним, практичним, функционалним, личноинтересним знањима.

Ако је појмовно знање модел који формирамо да бисмо искуству одредили смисао и структуру, онда то посебно важи за знање у демократији. Међутим, појмови не обухватају целину стварности већ само један део друштвеног и политичког живота.

Загонетни појам «демократског» знања

Како објаснити чињеницу да се и конструктивно (супстанцијално) и практичноинтересно (инструментално) деловање у демократији легитимише знањем?

Загонетка нашег питања налази се у појму знања. Уколико овај појам ограничимо на класично схватање о истинитом мишљењу које је поткрепљено образложењем, онда неспоразуми не би били тако крупни а проблем готово нерешив. Знање је, дакле, *истинито оправдано веровање*, а то значи да ми нешто знамо ако имамо прихвартљиве разлоге да верујемо у његову истинитост. Филозофи и социолози који су се бавили проблемом знања уочили су недостатак у класичној дефиницији знања: за утврђивање истине није довољно само образложење већ и *субјективна убеђеност* о истини (Rasel, 1972).

Ова допуна је од суштинске важности за разумевање проблема о коме је овде реч. Знање о демократији или знање у демократији је неодвојиво од: 1) чулне класификације друштвених и политичких чињеница, 2) усвојеног појмовног апарата, 3) од историјског времена, 4) међународног, националног, групног контекста, 5) личног и групног схватања интереса и потреба, 6) когнитивних способности, 7) психосоцијалне структуре личности.

Овде долазимо до преломне тачке у нашем разматрању. Знање у демократији садржи бројне *некогнитивне* елементе који опредељују резонавање сваког појединца, односно разумевање друштвене и политичке стварности а самим тим и наше практично понашање. Другим речима, није довољно да поседујемо знање о демократији већ је неопходно да верујемо а његову истинитост, односно да смо субјективно убеђени а то нас уводи у просторе вољно-интересних и психолошких чинилаца сазнајног процеса (Polany, 1967).

Како човек мисли о друштвеној стварности и самоме себи, помоћу којих мисаоних облика и радњи сазнаје богатство света, предмет је логике. Међутим, логика се не бави проблемом друштвене укорењености знања,

»зависношћу знања од групне егзистенције«, и питањем како знање функционише у демократији где се оно појављује као инструмент колективног делања. Значај овог питања за социолошко разматрање, огледа се у томе што знање »руководи нашим понашањем кад треба донети одлуке« (Manhajm, 1968). Сваки облик знања је повезан са животним условима друштвених група, с посебним интересима, с институцијама, медијима у којима се изражава владајућа слика света, са жељама и хтењима друштвених група. У том погледу, ставови као форме знања имају двоструку функцију у (не)демократском деловању појединаца и група: обезбеђују стабилност али могу трпети промене под дејством ситуације. То значи да је мотивација део става (активни аспект). Друштвени значај става огледа се у његовој селективности. »Став као више или мање стална диспозиција појединца, обезбеђује стабилност личности, а једно од средстава помоћу којег ставови обезбеђују ту стабилност је њихова селективна перцепција. У било којој стварности, свако види оно што хоће да види или, тачније, види оно што за њега има смисао« (Mandra, 2001:66).

Разлика између знања о демократији и знања у демократији може на различите начине да се објашњава. Најпре, не може се доказати тврдња да постоји једно знање о демократији. Када би било тако овај друштвени и политички поредак био би улазак у златно доба човечанства. Друго објашњење би могло да се именује као манхајмовско. Ради се о томе да ово знање класификујемо као посебно знање, коренито другачије од логичко-каузалног знања. Тако, знање о демократији је знање које настаје, које је стално подложно променама, које није поуздано. У том смислу, могли бисмо да прихватимо аргументацију Карла Манхајма да се знање о демократији креће између утопије и идеологије, односно између жељеног и интересног знања (Manhajm, 1968). Овоме се може додати и скуп некогнитивних чинилаца знања као што су осећања, нагони, вредности, ставови, особене црте личности, навике, итд.

У демократији се увек рачуна са избором између две или више алтернатива. Какве су могућности знања у практичном опредељивању појединаца и група за најбољи избор ? На ово, без сумње најсложеније питање демократије, не може се одговорити личном пројекцијом. Ко ће бити почаствован избором грађана, питање је на које утичу бројни фактори посредовања између појединца и власти. Подсетимо се узнесеног Медисоновог става: "Сваки грађанин којег сопствене заслуге могу да препоруче поштовању и поверењу земље, а то су мудрост и врлина да препознају опште добро друштва и да теже њему, заслужује поверење народа. Влада коју бирају грађани треба да се стара о слободи и срећи народа. Бираче и владу повезују дужност, захвалност, интерес, властољубље" (Medison, 1981: 86).

Историјско искуство је драматично проблематизовало Медисонов идеализам. Шта превиђа овако становиште? Једноставно о сличним друштвеним чињеницама људи мисле на различит начин. Знање не може да се одвоји од емоционалних и виталних снага, а ни од конкретних друштвених ситуација.

Увек је знање у друштву диференцирано јер зависи од тренутне слике света, класно-слојне отворености, хоризонталне и вертикалне покретљивости појединаца, индивидуалног и групног разумевања традиције.

Знање онога који бира свог представника у власти је субјективно, интересно, функционално и не мора увек бити руковођено општим интересима и квалитетима личности. Избор је сплет непрозирних мотива у сваком грађанину. Какво знање бирач користи када одлучи да гласа? Најчешће оно које је «везано за ситуацију» (Манхајм, 1968. Брдар, 2005).

Очигледно је да демократија рачуна са две врсте знања: објективно и субјективно, супстанцијално и инструментално, теоријско и практично, циљно и функционално, општедруштвено и личноинтересно, декларативно и процедурално. Шпенглер је разликовао осећајно, судбинско, случајно и каузално, узрочно-последично сазнање стварности. Једно припада знању о демократији а друго знању које обезбеђује практичну оријентацију у демократском поретку.

Одакле потичу „невоље демократије“?

До одговора на ово питање долазимо разматрањем некогнитивних елемената у знању које обликује демократска пракса. Они се откривају у социјалним и индивидуално-психолошким просторима колективног деловања.

Појединац и друштвене групе делују са својим потребама, жељама, намерама. Да ли су они увек свесни правих покретача сопствене активности. “Онај који дела много више неодређено осећа шта значи његово делање него што зна или је свестан његове унутрашње стране....Право значење делања, било да је у питању рационално или ирационално делање, уздиже се до свести само у појединим приликама, а кад су у питању они облици делања који су масовни по својим размерама само код малог броја појединаца“ (Вебер, 1969: 58). Ако појам масовни повежемо са изборним понашањем грађана, добијамо јасно значење Веберовог става.

Зашто се рационално деловање у демократији «уздиже до свести само у појединим приликама»? На ово Веберово питање могућа су три одговора: 1) слобода воље је извор рационалности али и ирационалности, 2) разлика између намере и остварења је онтолошка нужност, 3) не постоји јединствен систем вредности за све чланове друштва.

Демократска пракса је у суштини непредвидив спој рационалних и ирационалних чинилаца. Новије искуство је показало да се не могу неки крупни догађаји предвидети (ратови против Србије, Ирака). Друго, каква је могућност да се нађу унутрашњи разлози којима се људи руководе у свом деловању? Да се открију мотиви који их покрећу? Да се открије намера и смисао који придају својим поступцима?

У даљем излагању навешћу неке социјалне и индивидуалнопсихолошке аргументе за тврдњу о *рационално-ирационалном* знању у демократији.

Плурализам вредности – неизбежност демократије. Вредност може да буде сваки објекат (предмет, догађај, личност, понашање) који задовољава неке материјалне, духовне и осећајне потребе (тежње, жеље) појединца или заједнице, при чему усмерава понашање и деловање људи. Вредност је "слика света", односно појединачни или групни поглед на природу, човека, историјско време, друштво, културу. Разлике су неизбежни пратилац вредности – селективност, пожељност, заинтересованост су у основи вредносних оријентација. Наравно, око неких вредности (мир или рат) постоји шира сагласност и тада говоримо о објективним вредностима.

У којој мери ће бити сарадње и сукоба међу вредносним оријентацијама ствар је политичке културе, традиције, међудржавних односа као и медијске политике. Вредности толеранције, ненасиља, хуманизма, органски припадају сваком концепту знања о демократији. Међутим, у демократији се боре субјективне и објективне вредности на свим нивоима друштвене зграде. Уколико би се декретирала једна група вредности, од демократије не би остало ништа. Али, шта је права вредност за појединца и друштвену групу? Макс Вебер је доказивао тврдњу да је у вредносном смислу свет ирационалан.

Појмови *потребе* и *интереса* су конститутивни за демократију. У овом друштвеном и политичком поретку појединци и групе задовољавају своје потребе. Потреба се може одредити као одсуство (недостатак) нечега што човек хоће да оствари. Када задовољи потребу он се ослобађа стања непотности које се јавља услед оскудице. У демократији човек «слободно» задовољава своје потребе. Међутим, изузетно је значајна улога у погледу очувања, развоја и произвођења потреба појединаца и друштвених група. Даље, она не може да пропише границу између основних и вештачких потреба. Најзад, људи нису у стању да увек одреде реално своје потребе. Знање о потребама нераскидиво је од субјективне убеђености о њиховој ваљаности.

Слично је и са интересима. О интересу појединца и групе или заједнице може се говорити само у односу према другим интересима. Основно питање је да ли је реч о себичном интересу или солидарном, заједничком. За свако организовано друштво питање је шта је "исправно схваћен интерес"? То питање мучило је бројне мислиоце. Одговара се различито. По једном схватању, сваки појединац треба да зна шта је његов најбољи интерес а по другом то могу да учине само организоване политичке групе, односно репрезенти политичке воље. Прво схватање се темељи на утилитарном либерализму, а друго на колективизму. У сваком случају, иза сваке акције стоје појединци везани интересима, потребама и вољом.

Да ли је лични интерес могућно проценити без његовог довођења у однос са другим интересима? Да ли појединац најбоље зна шта је његов интерес? Једно је сигурно, интереси појединца и група се одређују у оквиру дискусије, а могу се наметати у условима неслободе. Задовољавање свог интереса једнако је важно у демократији и недемократији.

Демократија не искључује *моћ и власт* из свог простора. Она захтева легално контролисану моћ за колективне одлуке. Међутим, воља за моћ је антрополошка чињеница као што је несумњиво и њена тежња за ширењем. Моћ је неизбежност друштвеног односа. Чињеница је да она делом припада биолошкој страни човекове егзистенције а делом и институционалном поретку и културним обележјима друштва. Срасла са друштвеном историјом моћ је само мењала своје функције. По мишљењу Макса Вебера, моћ је степен до кога појединац или група могу остварити своју вољу у друштвеном односу. У сваком формализованом односу постоји наметање воље, било послушношћу (дисциплином) било силом (сламањем отпора). Речи које такође изражавају појам моћи су и сила, снага, јачина, оживљавајућа сила, покретна сила.

Демократија не искључује борбу за власт. Она је само институционализује и чини опште доступном свим грађанима. Новија светска искуства показују да се ова борба одвија између политичких и економских елита а не између грађана.

Друштвени живот човека је незамислив без моралних одлука и *моралне свести*. Човек се руководи идејом добра и када има илузију о сопственом понашању. Морална свест и морални суд се разликују од појединца до појединца. Било како да одредимо предмет моралног суђења: 1) као оцену намера, мотива поступака или 2) оцену последица које актер (не)предвиђа, морамо да закључимо шаренило моралних понашања која постоје у демократији. Неко ће да морално процењује понашања других на основу мотива и побуда, а други ће узети у обзир последице њиховог понашања. С друге стране, знање о томе шта је морално дело није гаранција да ће се тако морално понашати. Често се догађа да су вербални моралисти велики лицемери и превртљивци (Стиљковић, 1998).

Веза између *социјалног статуса* и (не)демократског понашања није детерминисана. Очекује се да припадници једног друштвеног слоја или класе оптирају за оне политичке снаге које се залажу за очување или промену њиховог укупног положаја у друштву. Међутим, са развојем демократских институција, долази до већег или мањег одступања од овог очекивања. Када мануелни радници поклањају свој глас странци која афирмише либерални концепт привреде, а не оној која се залаже за јаче социјалне функције државе, онда се поставља питање зашто је дошло до таквог опредељивања. Да ли је у питању њихово знање, воља, емоције или неки непрозирни чинилац? Уколико је знање тај опредељујући чинилац, онда је реч о некој врсти жељеног знања, очекивања, наде а не знање о опажању сопственог социјалног положаја. И овде се појављује дејство *субјективне убеђености* у истинито мишљење (определење). Вилфред Парето је још почетком двадесетог века доказиво тврдњу да у људском друштву преовлађују нелогична деловања над логичним.

Истраживања која се баве психолошким аспектима демократије потврдила су везу између *особина личности* као што су ауторитарност, ригидност,

догматизам, неподношење неизвесности, ниско самовредновање и прихватање антидемократских ставова. С друге стране, снажан его, високо самовредновање и унутрашњи локус контроле представљају предиспозиције за демократско понашање. Овакви налази само су један (психолошки) аргумент да знање о демократији – начела, људска права, установе, процедуре, критика предрасуда и стереотипа – није довољно за демократско понашање. Другим речима, прихватање плуралитета идеја ометају особине личности (Ђуришић-Бојановић, 2009).

У области индивидуалног и колективног деловања редовно се поставља питање избора између више алтернатива. Како се определити? Избор не мора да зависи само од процене практичних резултата једне од опција, већ и од снаге мотива да се определимо за једну а не другу. Тај доживљај да ја бирам и одлучујем а не други, то је *учинак наше воље*. Ослонац на вољу није нужно рационалан, али није искључено да резултат вољног понашања буде успешан. У друштву човек живи са оним што има и са оним што жели и што хоће да оствари. Тако говоримо о вољи као покретачу човекових активности. Воља, нема сумње, такође утичу на вредносну оријентацију и избор између друштвених могућности.

Емоције су најснажнији чинилац „демократске узбурканости“ (Токвил). То што у демократији преовлађују имплицитни, хеуристички, динамички модалитети знања последица је *емоционалних снага* појединца и друштвених група. На њихово практично деловање и понашање у поретку о коме је реч, снажно делују ситуације које они оцењују као опасне или претеће, затим, стања душе које оцењујемо као ометање остваривања наших циљева, али и низ других осећања која су управљена према другима. Људи осећају завист, гнев, мржњу према другим људима, било у приватном или јавном животу. Знање о демократији је ту немоћно. Ми знамо шта је рационални избор али не следимо тај глас рачуна већ се руководимо алогичким мотивима. Ако представници власти не одрже обећање (или ако су огрезли у криминалу) дато пре добијања мандата власти, логично је да им се ускрати поверење. То би било рационално знање. Међутим, негативне страсти према конкурентским странкама могу да превагну у опредељењу за исту опцију која је учинила обману. Овде су суочавамо са највећим интензитетом субјективне убеђености у истину о јавном стварима.

Да ли демократија решава проблем ероса и танатоса? Нагонски корени *агресивног понашања* не могу се заобићи у дискусији о демократији. Понашање у коме се манифестује деструктивна енергија појединаца и група не извире само из жеље да се повреди друга особа. Неко је агресиван да би одбранио себе или слику о себи. Штете које се наносе другима, знамо, могу да буду физичке (туча, ударци, убиства) и вербална (исмејавање, псовање, претње, вређања). Агресивни људи имају потребу за доминацијом. И у демократији делују они појединци који желе да покажу да су јаки и моћни у односу на друге (Бојановић, 2002).

Агресивно понашање се усмерава према власти или некој другој жртви. Не желе сви да буду доминантни већ теже повучености и мирноћи. Они се понашају дефанзивно, а то је храна за агресивца. У друштвеним односима који се развијају у демократијама, често се испољава релација агресор-жртва. Они који су социјално повучени, са смањеним међуљудским контактима, и мањком пријатеља, «одбачени», постају лак плен за оне који се агресивно понашају. Одсуство отпора само појачава агресиван напад. Ово су једнако чињенице демократских али и недемократских друштвених односа.

Шта нам казују наведени аргументи? Објективно знање о демократији налазимо у књигама. А када то знање „преведемо“ у друштвени живот онда се оно меша са емоцијама, интересима, вољом, потребама, страстима и то увек у конкретним друштвеним ситуацијама. Шелер и Парето су тврдили да нагони, осећања, хтења и интереси учествују у знању о друштву и политици (Milić, 1986).

Будућност демократије – нова анархија, кретање у месту, ново насиље

У демократској пракси преовлађују инструментална знања појединаца и друштвених група. Једно знање конструише и пројектује друштвене ситуације, друго је укорењено у традицију и друштвени реалитет. Какве су последице по демократију овакве уплетености различитих знања у теоријско и практично деловање?

Из досадашње анализе можемо да закључимо да је когнитивна компонента демократије под сталним притиском оног знања које комбинује емоционално-вољну структуру личности и мноштво ужих интереса са актуалним, пројективним и утопијским садржајима. То је знање које је у главама људи, њиховим осећањима и вољи, социјалним приликама у којима људи живе и које је неизречено, прећутано, скривено, непознато до тренутка када се исказује и практикује. Овоме треба додати и незнање које се појављује у више облика: незнање као такво, погрешно, привидно знање, мистично, заблуда, лаж, обмана, предрасуда, идеологија. Очигледно је да демократија функционише тако што комбинује рационалне структуре друштва и ирационалне друштвене и антрополошке чиниоце. Бројне интеракције између појединаца и група, с различитим знањима, појмовима, анализама, схватањима, искуствима, вештинама и навикама могу да на одређени временски рок функционишу захваљујући поштовању правила (закона, прописа). Али питање је каква је будућност демократије са таквим рационалним структурама на (не)угашеном ирационалном друштвеном и антрополошком вулкану?

На првом месту треба истаћи стално проблематизовање истинитости знања у демократији. На другом месту је одвајање вредносних судова од знања о демократији. На трећем, потребно је расветлити тешкоће успостављања консензуса о општим питањима.

Најновије искуство демократских друштава и држава показује да рационално знање није доминантно у практичном деловању. Под окриљем демократског дискурса и правних институција, одвија се дивља борба за освајање и владање како у националним тако и у глобалним размерама. Знање о демократији и борба за „светску безбедност“ не иду заједно. Фукујама је тачно запазио да је демократија најпогоднији систем за решавање проблема интересних група али постоје и неекономски сукоби – друштвени статус и борба нације за своја права – које демократија не може успешно да реши (грађански ратови у СФРЈ, бомбардовање и отимање Косова, Ирак, Грузија), (Аврамовић, 2002). Знање о демократији није од велике користи када је реч о овој страни политичког живота реч. Или, са каквим знањима о демократији наступају представници западних демократија према Србима у Републици Српској?

Бескрајно усавршавање демократије је израз тезе по којој је знање неисцрпни ресурс. Међутим, она превиђа могућност да се демократија изметне у своју супротност. Знање у демократији је усавршено када су у питању она средства која омогућавају остварење појединачних и групних циља. Када Жан Бодријар објашњава рат у Ираку чином који се није догодио (Садамову употребу оружја за масовно уништавање) он пропушта да наведе да је та лаж искоришћена од стране америчке демократске власти и поретка (Водријар, 2009). А с друге стране, да се у демократији све више одлучује у уским круговима елита, далеко од очију грађана уз помоћ медијске конструкције политичке стварности. У медијској борби за доминацију нису важне чињенице и аргументи, већ привид и преувеличавање у складу са интересима медијског капитала. Савремено друштво је у знаку разлике симулације и симулакрума, а ту се крију нове могућности ирационалног знања у демократији. «Пропаганда за демократију је оно што је тојага за тоталитарну државу» (Сомски, 2008: 16).

Са својим правилима, демократија се креће на таласу ирационалних сила у друштву и човеку. Та игра између нормативног поретка и ирационалног не може вечно да се контролише. Изборна победа палестинског Хамаса 2006. године, нагнала је Ралфа Дарендорфа да тврди како избори као кључна установа демократије, нису гаранција слободе. Ова чињеница може да се објасни постојањем манихејских знања, одбацивањем знања о прошлости, стереотипним мишљењем, промоцијом парцијалног знања као истинитог, сазнајним волунтаризмом и прагматизмом, знањима која настоје да својим афективним поривима и интересима дају „један логички премаз“ (Парето). Испод демократске површине крије се агресивност, зло, мржња, морални нихилизам.

Са свешћу о савременом друштвено-историјском искуству демократије очигледно је да се пред данашњом демократијом као светским процесом отварају могућности краткорочне стабилности и нове провеле ирационалних снага у свету. Можда предстоји хаотични свет, а нису искључени и велики разарачки ратови. Најновије искуство односа демократије и ратова рађа слут-

њу да се демократија може преобразити и у неко нови варварство. Ирационалне снаге у оквиру важећих установа могу да провале и трансформишу демократију у нови поредак господарења. У историји више нема изненађења. Ми живимо у времену малих (?) ратова, али после малих долазе и она велика, са глобалним последицама.

Закључак

Проблем знања у демократији појављује се на искуствено-друштвеној равни. Имати знање о демократији још не значи да ће се субјект у практичном деловању руководити нормативним знањем. Можемо да разликујемо две врсте знања о демократији: супстанцијално и техничко или знање о демократији и знање о средствима којима се остварују личне преференције, интересне, вредносне, социјалне и политичке тежње. Указали смо на индивидуалнопсихолошке и социјалне чиниоце подривања когнитивне компоненте демократије. Разлози за напуштање знања о демократији и прибегавање знању у демократији у практичном животно, могу се наћи у социјалним оквирима делања и у структури личности, у њеној вредносној опредељености за ново или отпор реформама, у њеној осетљивости за национални идентитет. Други разлози налазе се у практичноинтересној компоненти демократије. Разумно и смислено знање не мора да се прихвати уколико практични подухват доноси успех и јача предвидљивост. За остваривање практичног интереса пре ће се користити своја знања него научна. А имплицитна знања, као саставни део властитих објашњења друштвених проблема, усађена су у когнитивне структуре – перцепцију, начин мишљења, одлуке. Најзад, одустајање од нормативних знања о демократији мотивише се и социјалним притиском да се прихвати прагматскоинтересно знање а не теоријско знање о демократији.

Литература:

- Аврамовић, З. (1998): *Друго лице демократије*, Београд: Филип Вишњић
- Аврамовић, З. (2002): *Невоље демократије у Србији*, Београд: М.Б.Прес
- Аврамовић, З. (2000): *Демократија у школским уџбеницима*, Београд: Институт за педагошка истраживања
- Аврамовић, (2006а): *Апорије образовања за демократију*, Београд: Институт за педагошка истраживања
- Avramovic, Z. (2006b): The Contradictions of Democracy Globalization, *Socioloski pregled*, no.1.p. 115-127.
- Брдар, М. (2005) *Узалудан позив*. Социологија знања између идеологије и саморефлексије: случај Карл Манхајма и Просветитељства, Нови Сад: Стилос
- Бодријар, Ж..(2009): *Пакт о луцидности или интелигенција Зла*, Београд: Архипелаг
- Бојановић, Р. (2003): *Ауторитарни поглед на свет*, Београд: Друштво за примењену психологију.
- Вебер, М. (1969): *Привреда и друштво*, Београд: Просвета

- Darendorf, R. (2006): Granice demokratije, www. *Danas.co.yu*. 18.2. 2006.
- Rasel, B. (1961): *Ljudsko znanje*, Beograd: Nolit
- Ђуришић-Бојановић, М. (2009): *Психолошки аспекти демократских односа*, Beograd: Институт за педагошка истраживања
- Ќин, Dz. (1996): *Mediji i demokratija*, Beograd: Filip Visnjić
- Манхајм, К. (1968): *Ideologija i utopija*, Beograd: Nolit
- Мандра, А. (2001): *Uvod u sociologiju*, Podgorica: CID
- Medison, Dz., Dzon, Dz., Hamilton, A. (1981): *Federalistički spisi*, Beograd, radnička štampa
- Milić, V. (1986): *Sociologija saznanja*, Sarajevo: Veselin Masleša
- Mils, R. (1964): *Elita vlasti*, Beograd: Kultura,
- Polany M. (1967): *Presonal Knoweledge: towars a post critical philosophy*, Routledge and Kegan Paul, London
- Ranković, M. (2009): Globalizacija i novi imperijalizam, Beograd: izdanje autora
- Стојиљковић, С. (1998): *Личност и морал*, Beograd: Институт за педагошка истраживања
- Fukujama, F. (1998): *Kraj istorije*, Podgorica: CID
- Foundations of Modern Democracy – select of the declarations of human rights, 1215-1989 (1989), Beograd: Nova knjiga,
- Ћомски, N. (2008): *Kontrola medija*, Rubikon, Novi Sad
- Hirisch, E.D. (2009): *How schools fail democracy*, Chronicle of higher education, Vol. 56, No. 6, p.B10-B11.
- Smith, T. (1994): *America`s Mission: The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century*, Princeton University press, USA
- Kofman, E., and G. Youngs, eds. (2003): *Globalization: Theory and practice*. London and New York: Continuum.
- Ozga, J. (2002): Education governance in the United Kingdom: The modernisation project. *European Educational Research Journal* 1 (2): 331–41.
- Sassen, S. (1998): *Globalization and its discontents*. New York: The New Press.
- Whatmore, S. J. (2009): Mapping knowledge controversies: science, democracy and the redistribution of expertise, *Progres in Human Geography*, Vol. 22, No. 5, p. 587-598.

Zoran Avramović
Institute for Pedagogical Researches
Belgrade

S u m m a r y

KNOWLEDGE ON DEMOCRACY AND KNOWLEDGE IN THE DEMOCRACY

Topic of the article is the role of knowledge within democratic order. Author points out the difference between knowledge on democracy and knowledge in the democracy. Arguments are given for the thesis that possession of rational knowledge on democracy still does not mean that actor will follow this knowledge in practice. In what follows author outlines social and individual psychological factors that undermine cognitive components of democracy. Reasons why instrumental knowledge prevails in democracy could be found in ever increasing complexity of society, emotional structure of personality and its

value orientation, and in personal interpretation of collective interests. Other reasons could be found in component of democracy on the level of pragmatics and of interests. For realization of particular interests knowledge of personal implicit kind will be more often used than rational-scientific one. At last, giving up of theoretical knowledge on democracy could be explained by the social pressure toward acceptance of pragmatical knowledge. In final part of the article author envisages the prospects of democracy in the near future.

Key words: democracy, knowledge, ignorance, factors social and psychological, education.